

Faldgruber

Af Jesper Laursen

1. Indledning

En faldgrube er i princippet en fælde indrettet i et hul i jorden til fangst af alt lige fra mus til elefanter (fig. 1). Emnet for denne artikel er specielt faldgruber, der har været anvendt til fangst af rovdyr og herunder i særdeleshed ulve.

Helt tilbage i antikken fangede man rovdyr i faldgruber. Den græske historiker Xenophon (430 – ca. 354 f.Kr.) omtaler således faldgruber med midterstolpe, hvortil et levende dyr bandtes som lokkemad. Desuden nævner Xenophon runde gruber omgivet af en trævæg, som løve, leopard, los, panter, bjørn og andre dyr måtte springe over for at komme til den ged, som stod på en søjle af jord midt i gruben (1).

De jagtglade romere anvendte lignende gruber. Ifølge Oppianus (215 e.Kr.) blev de brugt til fangst af løver. Omkring gruben rejstes en stenmur, og på en forhøjning midt i gruben stod et lam, som med sin brægen tiltrak løven (2).

Oppianus omtaler desuden faldgruber med midterstolpe men uden omgivende hegn. Ved jagt på leoparder bandt man en hundehvalp til grubens midterstolpe. Hvalpens genitaler snøredes til med et bånd, så at dens hylen kunne lokke byttet til (3).

Fra middelalderen og frem til 1800-tallet har faldgruber efter alt at dømme været anvendt over store dele af Europa. I den tidlige middelalder foreskriver longobarderloven eksempelvis, at naboer skal advares

inden indretning af faldgruber (4). I højmiddelalderens jagtlitteratur omtales faldgruber fra både Spanien, Italien og især Frankrig (fig. 2) (5). I forhold til herskabsjagterne – jagt med hunde, driv- og falkejagter – anså man jagt med snare og fælde, herunder faldgrube, som de fattiges jagt. Den franske greve Gaston Phébus (1331-1391) omtaler jagt med fælder med en vis modvilje, idet han skriver: »Det er en jagt for lave og simple mennesker og for bønder«. »Jeg vil ej tale mere herom, for det er en nedrig jagt« (6).

I 1500-1700 årene, da ulvene endnu var en landeplage i store dele af Mellemeuropa, blev faldgruber med eller uden omgivende hegn (fig. 3) brugt i forbindelse med den ofte ret velorganiserede ulvebekæmpelse (7).

2. Danmark

I Danmark er der en nøje sammenhæng mellem faldgruber og ulvejagt. I middelalderen opkrævede kongen ulveskat til dækning af de udgifter, der var forbundet med jagten på ulve. Denne skat blev for Sjællands vedkommende ophævet i 1513, hvilket tages som udtryk for, at ulvene på dette tidspunkt var udryddet i denne del af landet (8). I en Sjællandsk markbog fra 1600-tallet optræder marknavnet Ulvegravs Agre, og forudsat dette stednavn refererer til en faldgrube og ikke til ulvenes bosted som sådan, må det opfattes som vidnesbyrd om, at ulvefaldgruber var i brug i Danmark allerede i middelalderen (9).

Fig. 1. Hottentotterne fangede elefanter i faldgruber. Efter Kolb 1745.

I Jylland huserede ulvene fortsat. Således fik lensmanden på Aalborghus i 1553 kongelig ordre om at afholde ulvejagter, da de glubende dyr gjorde stor skade på kvæget. Ved århundredeskiftet var ulvebestan-

den efter alt at dømme bragt væsentligt ned, men efter den lange ufredstid, der kulminerede med svenskekrigene i midten af 1600-tallet fulgte en ulvetid, der i sandhed kunne mærkes (10).

Fig. 2. Ulvefaldgrube af konisk form med en lille åbning i dækket, således at lugten fra lokkemadden, som er anbragt nede i gruben, kan komme ud. Ulven lokkes til gruben ved hjælp af et slæb. Miniature fra Gaston Phébus' jagtbog, 1300-tallet. Efter Bise 1978.

Et af de værste eksempler på ulvenes glubskhed er fra Hytten Herred syd for Slien, hvor der over en kortere periode blev dræbt 1275 heste og 225 køer samt kalve og svin i et antal, som det ikke var muligt at gøre op (11).

Da fem heste tilhørende en rytterbonde fra Vendsyssel i 1695 var blevet bidt ihjel af ulve, skrev Ålborgbispens Jens Bircherod: »Det er virkelig at bejamre, at det gode land, som for sin yndigheds og frugtbarheds skyld

er snart den bedste del af Nørrejylland, skal med disse fordærlige dyr således være belastet« (12).

Fra kongemagtens side havde man på dette tidspunkt allerede i en række forordninger fastsat regler for ulvejagterne i Jylland. Under de kongelige jægermestres ledelse blev der afholdt vældige storjagter ofte dækkende flere herreder, af en varighed på tre dage og med deltagelse af flere tusind klappere, som bl.a. havde påbud om at møde med forke og plejle (fig. 4).

Fig. 3. Ulvefaldgrube med midterstolpe og en and som lokkemad. Efter Feyera-bendt 1582.

Udbyttet af disse storjagter var dog begrænset set i forhold til indsatsen, idet antallet af dræbte ulve sjældent nåede op på mere end ti (13).

I 1677, da ulveplagen var på sit højeste, ansatte kongen en særlig ulvejæger, tyskeren Johann Tántzer, som fik bopæl på Jærgergården ved Skanderborg (14). Han udgav i 1682-89 jagtværket »Der Dianen hohe und niedere Jagdgeheimnüs«, hvor bl.a. de metoder beskrives, der blev anvendt i forbindelse med ulvejagter.

Om ulvegruberne skriver han, at de skal placeres på et højtliggende sted, så der ikke kommer til at stå vand i dem. Det anbefales at anlægge dem midt på en vej, som ulvene erfaringsmæssigt ofte følger, når de strejfer omkring. Den firkantede grube skal være 4-5 m dyb og 3-4 m på hver led. Nedgravningens sider beklædes med træ, som glathugges på tre sider og dyvles. I midten af gruben anbringes en stolpe, som støtter faldlem-

mene, og hvortil et ådsel fastbindes, efter det har været slæbt omkring gruben. Til sidst overdækkes faldlemmene med råddent træ (15).

Storjagternes forholdsvis begrænsede succes er måske forklaringen på, at der i jagtforordningen af 1688 blev indføjet en bestemmelse om, at den, der dræber eller fanger en ulv, skal udbetales dusør, ligesom vedkommende selv må beholde skindet (16). Denne ordning befordrede uden tvivl privat foretagsomhed på dette område, og enkeltmandsjagter kom da også til at spille en stor rolle i forbindelse med 1700-tallets ulvebekæmpelse.

Den mest almindelige fremgangsmåde var nok simpelthen at grave ungerne ud af boet, det være sig under en rodvælte eller i en rævegrav, som ulvene havde gjort større.

Hovedparten af de mange faldgruber, som kendes fra stednavne og folkelige overleveringer, er sandsynligvis anlagt i forbindelse med denne periodes enkeltmandsjagter. Her skal man dog være opmærksom på,

Fig. 4. Klappere udrustet med fork, plejl og tromme driver ulve fremad i forbindelse med en storjagt. Efter Tántzer 1682.

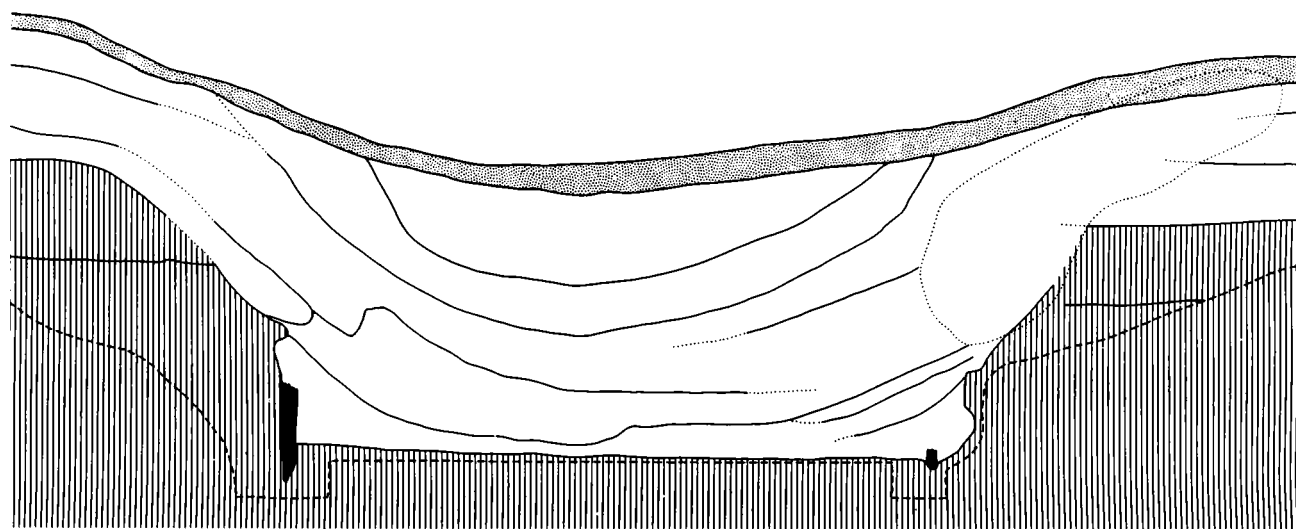

Fig. 5. Længdesnit gennem ulvegraven på Sostrup. Tegning: Orla Svendsen.

1m

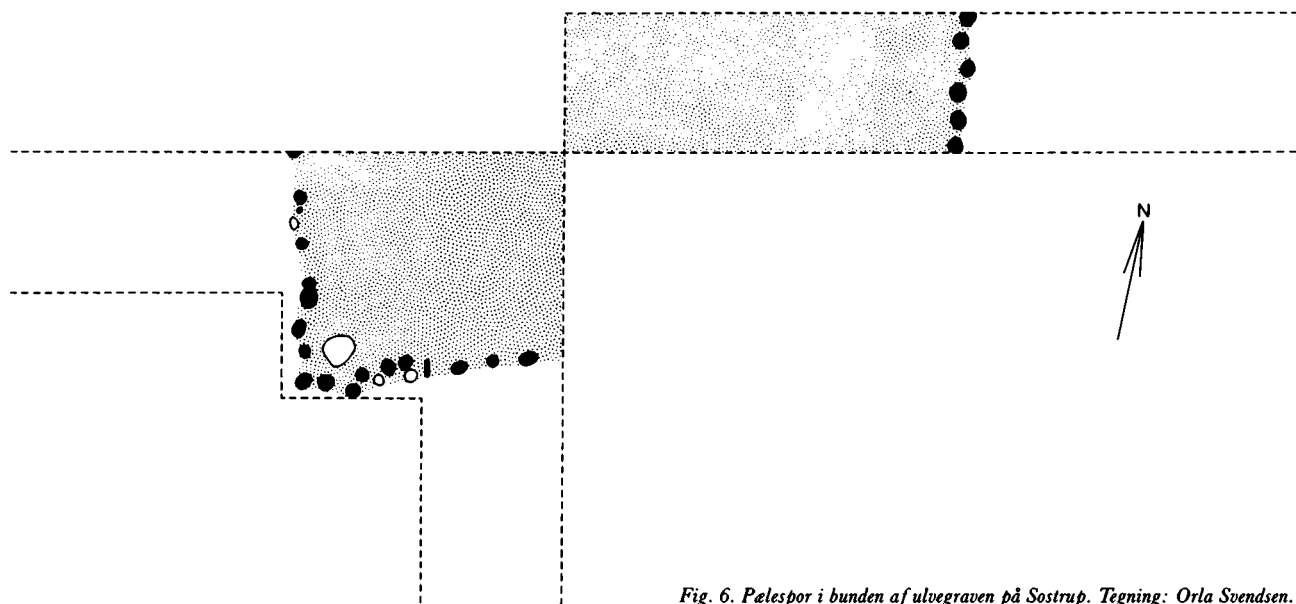

Fig. 6. Pælespor i bunden af ulvegraven på Sostrup. Tegning: Orla Svendsen.

at udtrykket »ulvegrav« også bruges som benævnelse for selve ulveboet i lighed med nutidens brug af ordet »rævegrav«.

I betragtning af, hvor ofte ulvegrave nævnes i folkelige overleveringer og ældre historisk-topografisk litteratur, er det underligt, så lidt man egentlig ved om, hvordan de så ud og var konstrueret (17). Ja, man er faktisk knap nok længere i stand til at udpege et sted, hvor man med rimelig sikkerhed kan fastslå, at der har ligget en ulvegrav. Vil man på sporet af faldgruber, må man gå andre veje.

Ulvegraven ved Sostrup

»En spillemand, der en nat gik fra Rimsø og til Gjerrild, faldt i en ulvegrav her sønden for Benzon (Sostrup) på et sted, de endnu kalder Ullegrawsmøled, og lidt efter kom også en ulv ud på vippeladet og faldt ned til ham. For at frelse sit liv gav han sig til at spille for den, og da folk kom om morgenen, sad han i det ene hjørne af graven og ulven i det andet og så på hinanden« (18).

Denne historie fra herregården Sostrup på Norddjursland er optegnet i forrige århundrede. Udover det gængse vandresagsmotiv om spillemanden og ulven, der begge er faldet i ulvegraven (19), rummer historien et par oplysninger af mere konkret karakter. Nemlig at der syd for Sostrup ved vejen mellem Gjerrild og Rimsø har ligget en ulvegrav, og at der i tilknytning hertil lå en mark, som endnu i forrige århundrede hed Ullegrawsmøled (Ulvegravsmålet).

Ved hjælp af et udskiftningskort fra 1794 lykkedes det at stedfæste marknavnet. Da jeg i forbindelse med en kortlægning af fortidsminder i Norddjurslands skove havde bemærket spor af en større nedgravning i et tilstødende skovstykke (20), blev der i 1990 foretaget en mindre udgravning på stedet med henblik på at få

fastslået, om forsænkningen var resterne af en ulvefaldgrube (21).

Nedgravningen er beliggende på toppen af en lav bakke i et i øvrigt ret plant terræn. Den tegner sig i overfladen som en nærmest cirkulær forsænkning ca. 10 m i diameter og knap 1 m dyb. Nedgravningen er omgivet af en 30-60 cm høj jordvold.

I forbindelse med udgravningen blev der gravet en T-formet søgegrøft gennem forsænkningen. Det blev hurtigt klart, at denne oprindeligt har været betydelig dybere. Af de gennemgående profilvægge fremgår det, at man har lavet en firkantet nedgravning ca. 4 x 3,5 m og 2 m dyb. Siderne har på det nærmeste været lodrette og bunden vandret bestående af meget hårdt undergrundsler (fig. 5).

I bundfladen kunne man helt ude langs nedgravningens sider se spor af en nogenlunde regelmæssig række af nedrammede, tæstillede pæle, tydeligvis tilspidsede og 6-10 cm i diameter (fig. 6). Efter alt at dømme har pælene beklædt den kasseformede nedgravnings sider fra overkant til underkant hele vejen rundt i et retvinklet forløb. Indvendige mål har været 3,70 x 3,00 m og med den opkastede fyld på ydersiden kan højden anslås til 2,5-3,0 m.

Der blev ikke fundet spor af en midterstolpe, hvilket dog muligvis skyldes søgegrøftens placering. Der blev heller ikke gjort genstandsfund i forbindelse med udgravningen.

Efter at faldgruben er gået af brug og træbeklædningen efterhånden brudt sammen, har den tidligere opkastede jord, undergrundsmateriale og flyvesand aflejret sig langs grubens sider og bund.

Faldgruben lader sig ikke umiddelbart datere nærmere, men da det er overvejende sandsynligt, at det er den, der har givet navn til Ulvegravsmålet, kan den senest være anlagt i løbet af 1700-tallet (22).

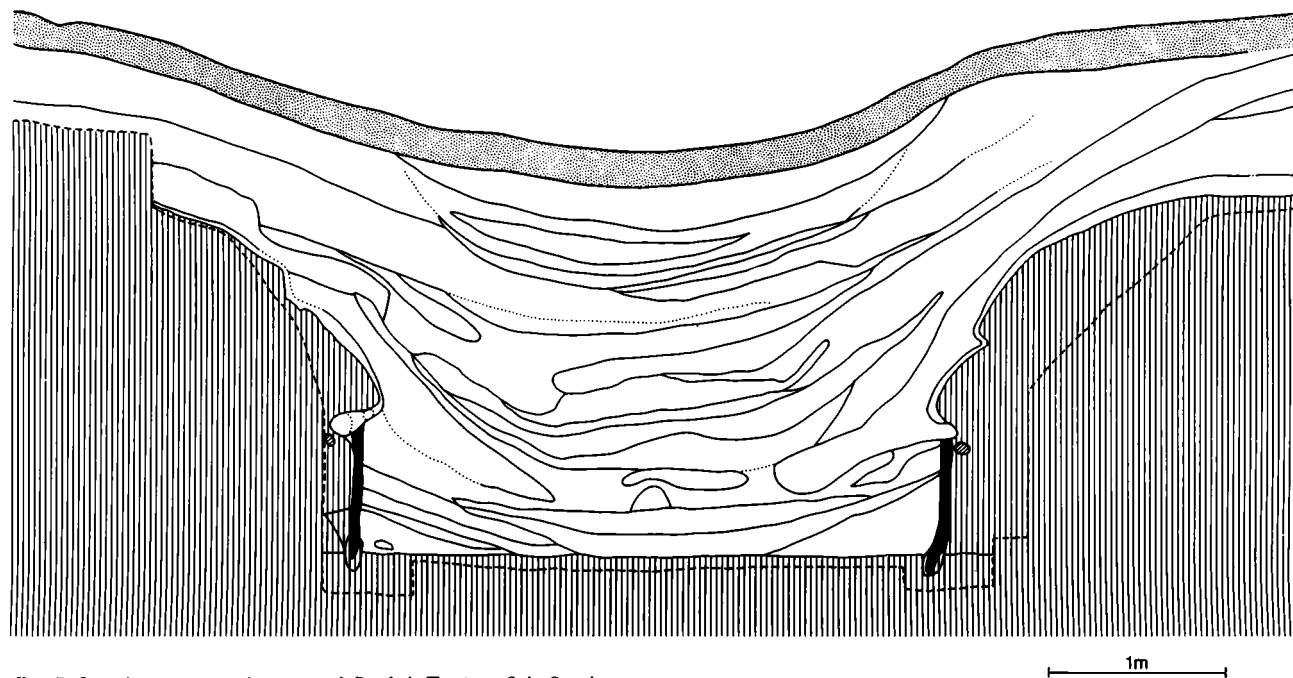

Fig. 7. Længdesnit gennem ulvegraven på Rugård. Tegning: Orla Svendsen.

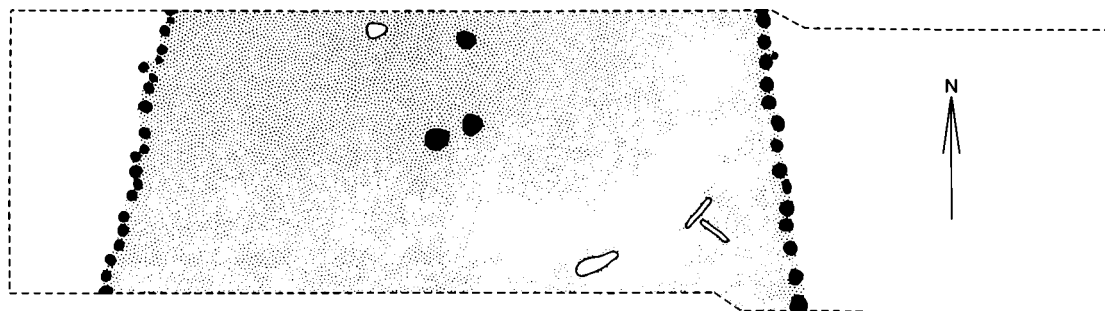

Fig. 8. Pælespor i bunden af ulvegraven på Rugård såvel langs siderne som i midten. I bunden blev der desuden fundet grenstykker med hugspor og påner, som tyder på, at træværket er blevet tilhugget på stedet. Tegning: Orla Svendsen.

Fig. 9. Pælespor m.v. afdeknet i ulvegravens bundflade. Pælerækken til venstre står delvist i lodret snit. Foto: J.L.

Ulvegraven ved Rugård

Ifølge overleveringen skulle der ved herregården Rugård på Østdjursland have ligget to ulvegrave mellem Nørresø og havet (23). På dette sted findes der i et krat to cirkulære forsænkninger ca. 10 m i diameter, 1 m dybe og helt eller delvist omgivet af en lav jordvold.

De pågældende anlæg er beliggende ret lavt, tæt op til en nordøst-sydvest gående højderyg, der forløber parallelt med kystlinien mellem Rugård Strand og Nørresø.

Det ene af anlæggene blev i 1990 undersøgt ved

hjælp af en tværgående søgegrøft, som blev gravet til undergrundsniveau (24). Det fremgik klart af profilvæggene, at der også her var tale om en oprindelig ret dyb nedgravning med lodrette sider, knap 3,5-4,0 m i tværmål, godt 2 m dyb og med plan bund bestående af hårdt undergrundsler (fig. 7).

I undergrundsniveau kom den nydeligste pælerække til syne langs nedgravningens sider. Den består af tæt-stillede – for den nederste dels vedkommende velbevarede – rafter 4-10 cm i diameter, som afgrænsede og tilspidsede er hamret lodret 5-25 cm ned i undergrun-

den (fig. 8-9). Bortset fra enkelte af birk udgøres hovedparten tilsyneladende af ellersafter. I de tilfælde, hvor der kunne iagttages knaster, var tilspidsningen foretaget i stykkets topende, som regel med to hug. Pælesporene kunne følges i en højde på op til 1 m over nedgravningens bund, men har sandsynligvis gået helt op til kanten og har således dannet en nogenlunde lodret træbeklædning langs nedgravningens sider (fig. 10). Med den opgravede jord på ydersiden har den haft en højde på ca. 3 m.

I centrum af nedgravningens bund fremkom tre ligeledes tilspidsede og lodret nedrammede pæle 10-12 cm i diameter. Den ene var slået næsten 70 cm ned i undergrunden, hvilket betyder, at den kan have haft en sådan længde, at den har raget op over nedgravningens kant (25).

Lagfølgen i den delvist opfyldte grube viser, at der, efterhånden som den øverste del af træbeklædningen er faldet sammen, først har aflejret sig nedskredet undergrundsmateriale efterfulgt af flyvesand. Herefter følger en serie af skiftevis tørveholdige lag og sandflugtslag, hvilket vidner om, at der i perioder har stået vand i forsænkningen.

I et tørvelag ca. 30 cm over bundniveau lå en 10 cm tyk egetræsgren, som ifølge en årringsdatering efter alt at dømme er fra begyndelsen af 1700-tallet (26). Hermed kan faldgruben med rimelig sikkerhed dateres til slutningen af 1600-tallet (27). Denne datering understøttes af, at Rugård netop i denne periode var ejet af kongens jægermester i Nørrejylland, Hans Mogensen Arenfeldt, der som Tantzers overordnede gjorde en stor indsats for at bekæmpe ulvene. I 1682 overtog Jørgen Arenfeldt godset. Han kendes især som en nidkær heksejæger (28), men var ligeledes ivrig ulvejæger. Dette fremgår bl.a. af en retssag, som udsprang af, at han i januar 1685 drev ulveklapjagt i kronens skove

Fig. 10. Nederste del af den østlige pælerække afdeklet og set fra siden. Foto: J.L.

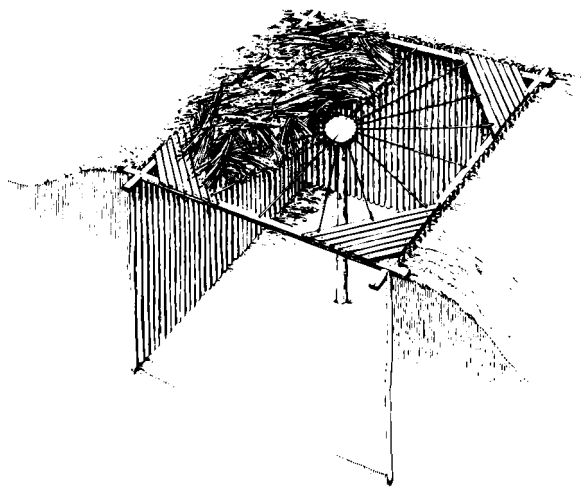

Fig. 11. Rekonstruktionstegning af, hvordan ulvegravene på Rugård og Sostrup kan have set ud, jvf. de svenske beskrivelser. Tegning: Orla Svendsen.

Fig. 12. Denne stensatte skakt fra Katholm på Østdjursland er fejlagtigt blevet opfattet som en ulvefaldgrube. Den fungerede i 1700-og 1800-tallet som iskælder og er ca. 5 m dyb. Foto: J.L.

ved Ebeltoft, hvor han efter alt at dømme ikke havde adkomst til at jage (29).

Faldgruben på Rugård har altså form af en dyb, tilsyneladende firkantet nedgravning, med lodrette,

træbeklædte sider og en høj midterstolpe. Konstruktionen er identisk med den på Sostrup, bortset fra, at der ikke dér blev påvist en midterstolpe. Formålet med træbeklædningen var dels at holde på fylden, dels at hindre ulvene i at arbejde sig ud. Det har ikke været påkrævet med en tilsvarende belægning i bunden, da undergrunden i dette niveau var meget hård og modstandsdygtig. Foroven er sidebeklædningen antagelig holdt på plads af en træramme (fig. 11).

De to faldgruber på Rugård har tilsyneladende en velvalgt beliggenhed, idet de er anlagt på et sted, der har karakter af en naturlig tragtformet passage mellem Nørresø og havet.

»Faldgruber«

Ad arkæologisk vej er det hermed for første gang lykkedes at påvise og med rimelig sikkerhed datere træbyggede ulvegrave i Danmark.

Fra Norge og Sverige kendes desuden cirkulære, stensatte ulvegrave (se nedenfor). Indtil videre er det uvist, om lignende faldgruber har været anvendt i Danmark. Ganske vist har man flere steder såvel i Jylland som på øerne kendskab til næsten identiske kampestensopbyggede skakter op til 6 m dybe, der i flere tilfælde er blevet tolket som ulvefaldgruber (fig. 12) (30). Disse anlæg findes imidlertid alene i tilknytning til slotte og herregårdsanlæg, hvor det kan påvises, at de er bygget til opbevaring af is, som har været anvendt i den herskabelige husholdning (fig. 13). På de kongelige slotte er sådanne iskældre anlagt i slutningen af 1500-tallet, mens de først blev almindelige på herregårdene fra slutningen af 1600-tallet og især i løbet af 1700-årene (31).

På Sjælland er iskældrene altså anlagt længe efter, at ulvene forsvandt fra øen, og der synes således ikke at være grundlag for – lidt spidsfindigt måske – at hævde,

at det kunne være tidligere ulvegrave, der er genkendt som som iskældre. I øvrigt kendes lignende iskældre fra både Sostrup og Benzon, hvor de efter alt at dømme har været i brug samtidig med de træbyggede faldgruber.

I Danmark er man sandsynligvis ophørt med at bygge ulvefaldgruber i løbet af 1700-årene, efterhånden som ulvenes antal aftog. Den sidste danske ulv blev skudt i Salling 1813 (32).

3. Sverige

Faldgruberne fra Sostrup og Rugård har deres nærmeste paralleller i Sverige, hvor ulvefaldgruber fra 1700- og 1800-tallet er veldokumenterede.

Allerede Olaus Magnus (1490-1558) nævner, at ulve bl.a. bekæmpes ved hjælp af faldgruber (fig. 14) (33). Som i Danmark var ulvene især en plage i 1600- og 1700-tallet. Ulvejagten var i lighed med anden rovdyrjagt ikke blot tilladt men endog pålagt som en medborgerlig pligt. Udover den almindelige forpligtelse til at deltage i klapjagter var almuen i de områder, hvor man anså det for påkrævet, desuden påbudt bl.a. at anlægge ulvegrave, således at hvert sogn i fællesskab stod for hver sin grube (34).

I forbindelse med et sådant påbud blev der i 1740 givet en udførlig beskrivelse af en faldgrubes konstruktion og brug: Gruben anlægges på et højtliggende, jævnt sted, som kan holdes fri for vand. Den firkantede grube skal være 3-4 m dyb. Så længe der graves, skal der om aftenen og hele natten være bål nær gruben (formodentlig for at holde ulvene væk, så de ikke lugter lunt). Godt nedgravet midt i gruben anbringes en stolpe, som skal rage lidt op over grubens kant. På stolpen fæstnes en rund træplade ca. 90 cm i diameter og i kanten af pladen bores små huller. Grubens sider beklædes med tætstillede planker, som presses hårdt

Fig. 13. Iskælderens fig. 12 angivet på et kort fra 1783 med en cirkel og påskriften »Iskilder«. Ifølge en hoveriforening fra 1792 skulle 34 af Katholms hoveripligtige bønder hver »ise til iskælderens. Hugge is af gravene med én karl, når samme falder, samme at bortkøre på en læsset vogn eller en slæde med kørebud til iskælderens og dér aflæsse og lægge i iskælderens«. Udsnit af Original I-kort, Kort- og Matrikelstyrelsen.

ind til fire faste tømmerstokke. Omkring gruben udbredes tre-fire læs frisk hestegødning. Gruben dækkes i oktober og i november gøres den klar til fangst. Kæppe sættes i midterpladens huller og anbringes således, at de rager ca. 15 cm ud på volden omkring gruben. Herover bredes langhalm, som har været brugt under kreaturer. Når halmen er udbredt laves en åbning, hvorigennem man nedkaster et lille bundt havrehalm, som

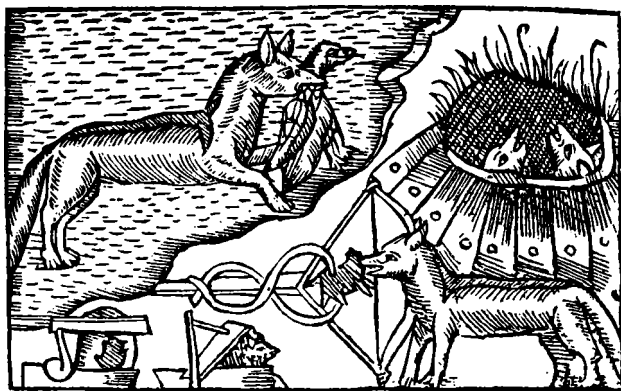

Fig. 14. Olaus Magnus' tegning af en faldgrube samt en selvskudsanordning er lavet som illustration til en omtale af rævefangst 1555. Samme princip blev brugt ved fangst af ulve. Efter Magnus 1925.

antændes og bredes ud med en lang stang, hvorefter åbningen lukkes til. På samme måde ryges gruben, hver gang ny halm lægges på samt efter hver fangst. Om aftenen sættes en and ud på gruben i skumringen, og den tages ind igen ved morgengry. Dyret, som fanges, må ikke skydes i gruben, men tages op med en snare og slås ihjel på volden. Den, som klargør gruben til fangst, må altid gå samme vej for ikke at efterlade flere spor end højst nødvendigt. Omkring gruben udlægges ådsler (35).

Fra 1820'erne og 30'erne kendes mere detaljerede beskrivelser af ulvegrave bygget efter samme tradition som den ovenfor beskrevne omend måske lidt mere raffinerede (36). Også her er der tale om firkantede gruber, ca. 3 m i tværmål og godt 3 m dybe (fig. 15). Siderne beklædes med 70-80 lodretstående, lige tømmerstokke, som er afbarkede og ca. 15 cm i diameter. De tilspidises, hamres en smule ned i bunden og fastholdes desuden foroven og forneden af en indvendig, firkantet ramme. Ved overkantens hjørner fæstnes

brædder, således at gruben set ovenfra har en ottekanteret form. Bunden belægges med kløvet tømmer eller rullesten. Midt i gruben nedgraves en stolpe, som skal være så lang, at den flugter med den øvre ramme. For enden af stolpen fastgøres en rund træskive, ca. 75 cm i diameter og med et hul i midten. Derefter klargøres gruben til fangst ved at 16-20 tynde kæppe – helst hassel – lægges ud, så de lige når fra grubens kant til den runde skive i midten, og derefter tildækkes med halm og gødning. Endelig fastspændes lokkemaden – en levende hund eller and – til en lidt større træplade, som anbringes ovenpå førstnævnte, hvor den holdes på plads med en trænagle. I tilfælde af at man bruger et ådsel, som dog er mindre velegnet til ulvegængst, er det ikke nødvendigt at anvende den separate træplade, i det ådslet blot placeres direkte på den faste træplade.

Fangsten påbegyndes i oktober, når frosten sætter ind, og ophører igen i marts, idet det kun er i vinterhalvåret, hvor ulvene drives af sult, at denne fangstform kan anvendes. I de perioder, hvor faldgruben ikke benyttes, skal den være forsvarligt dækket til, da ulvene aldrig må se den åben.

Til gravning af gruben beregnes seks, højst ti dagsværk. Med sammenlagt 20 dagsværk kan alt arbejdet udføres, herunder tilhugning af træ, kørsel og fjernelse af overskydende jord.

Endelig gøres opmærksom på, at ulvegrave med fordel kan laves som runde stensatte gruber, der er mere bestandige.

Ulvefaldgruber har fortrinsvis været brugt i Syd- og Mellemsverige. I Småland er de bevaret i stort tal. Alene fra Wärend kendes ca. 50 gruber fordelt på 25 af områdets 60 sogne. Hovedparten skal nok ses i sammenhæng med 1700-tallets bestemmelser om, at der i hvert sogn skulle være en ulvegrave. I flere tilfælde kan anlæggestidspunktet dog sættes til første halvdel af

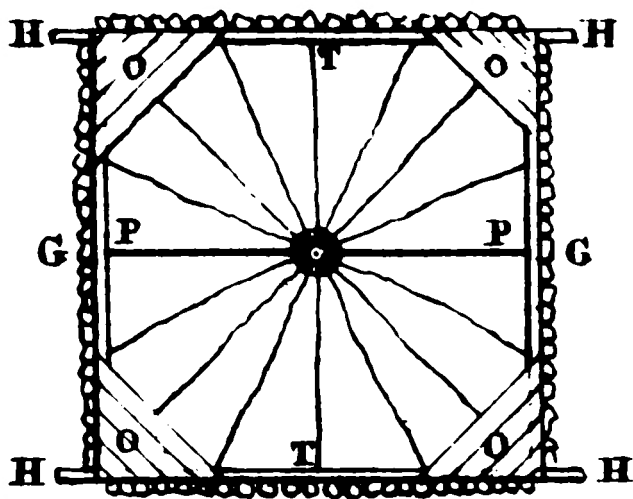

Fig. 15. Skitse af en ulvegravskonstruktion set fra oven. G: Sidebeklædning af lodrette pæle, H: Indvendig træramme med forlængede hjørner, O: Bræddedækkede hjørner, T: Kæppe fra grubekant til midterplade til understøtning af dække, P: Tværstolpe til fastgøring af midterplade – der er her tale om forslag til en fornyelse til erstatning for midterstolpe, som lodsens kunne klatre op ad, hvis den faldt i gruben. Efter v. Greiff 1826.

1800-tallet. Størstedelen er runde 3-5 m i diameter og 3-4 m dybe, sat af runde eller tilhuggede sten. Enkelte er firkantede, og i et tilfælde har man kendskab til, at grubens sider var beklædt med lodrette pæle (37).

I Skåne er kun fem ulvefaldgruber bevaret. De er alle stensatte og med en enkelt undtagelse af cirkulær form, ca. 2-5 m i diameter og op til godt 3 m dybe. I forbindelse med en af gruberne har man kunnet påvise en midterstolpe. Deres tidsstilling er nok den samme som de smålandske (38).

Ulfefaldgruberne i Sverige er ofte placeret nær daværende bebyggelse, gerne på overgangen indmark – udmark, idet de sultne ulve om vinteren blev tiltrukket af husdyrene, det stod på stald. En del ligger desuden

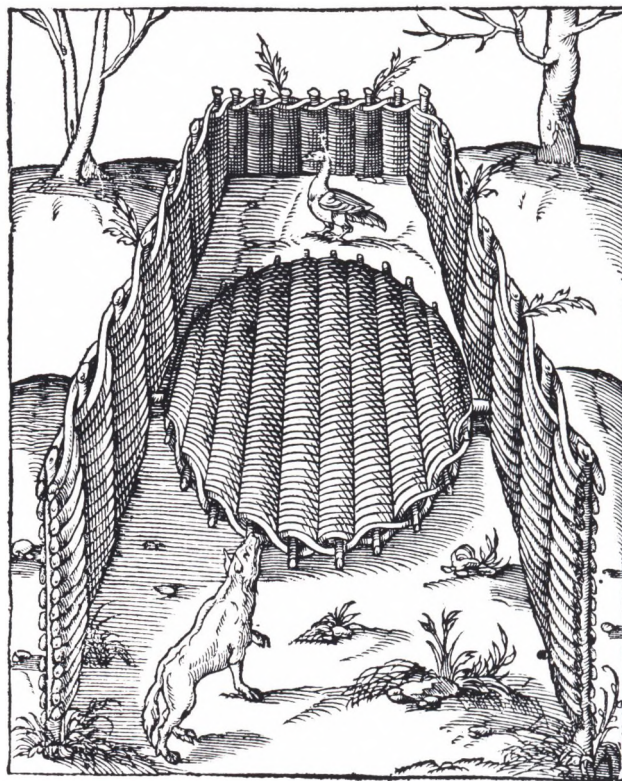

Fig. 16. Faldgrube med vippelemsanordning fra Frankrig. Efter Clamorgan 1569.

nær søer, hvilket forklares med, at ulveflokkene yndede at færdes langs bredderne. Endelig forekommer enkelte klynger af gruber, tre-fire stykker på samme sted (39).

Anvendelsen af en levende and som lokkemad huskes af en smålænding som et uhyggeligt dyrplageri. Andens skrig hørtes i kolde vinternætter vidt omkring. Hertil kom, at udbyttet efter alt at dømme var begrænset. Eksempelvis blev der i et enkelt smålandsk herred

fanget 90 ulve i perioden 1648-1859, og heraf blev kun to taget i ulvegrav. Fra Mellem Sverige kendes dog bedre resultater, således i Skultuna, Västmanland, hvor en mand 1737-45 fangede omkring 50 ræve og ulve i en faldgrube (40). I Sverige blev ulvefaldgruber faktisk i vid udstrækning også benyttet til fangst af ræve.

4. Norge

Ulvefaldgruber eller ulvestuer, som de kaldes i Norge, nævnes allerede i Magnus Lagabøters landslov fra 1276, som er en samling af de gamle landskabslove. Her bemærkes det bl.a., at om en ulvegrav ligger ubrugt i mere end 10 år, da kan hvem, som vil, gøre den i stand og bruge den igen (41).

Som det var tilfældet i Danmark og Sverige, er det dog også i Norge først fra 1600-årene at ulvene for alvor blev en plage, og mange faldgruber blev anlagt i denne periode.

Erik Pontoppidan skriver 1753: »Undertiden bruger man, dog nu omstunder ikke meget, de saa kaldede Ulve- Stuer, eller dybe og steile Huler, gravede ved en Defilé, hvor han skal igiennem, og skiulte med et Laag på Skrømt, som en Fælde, der slipper ned og lukker til igjen, da man undertiden finder Ulven siddende i en Krog tillige med andre Dyr, hvilke han af lutter Frygtagtighed ikke røver, saa siges og, at man undertiden finder et Menneske siddende hos ham, hvorfor det er befalet, at gjøre Varsel i Nabolavet, naar sadan Ulvestue anlegges« (42).

Står Pontoppidans beskrivelse til troende, har grubens dække været udformet som en vippelem. Dette princip kendes også fra Finland og kan i øvrigt føres tilbage til middelalderen (fig. 16) (43).

Mens vort kendskab til de svenske ulvefaldgruber og deres konstruktion især hidrører fra skriftlige kilder, er

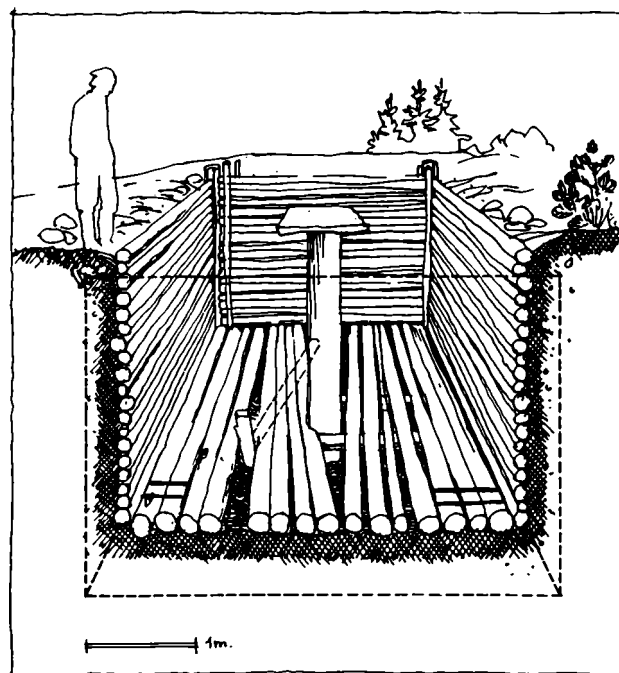

Fig. 17. Rekonstruktion af træbygget ulvegrav fra Bærum i Norge. Efter Walhovd 1982-84.

vor viden om de norske i højere grad baseret på arkæologiske undersøgelser.

I Bærum nær Oslo udgravede man således i 1982 en firkantet »Ulvestua«, ca. 3,40 m på hver led og omkring 3 m dyb og siderne beklædte med vandretliggende rundstokke 14-16 cm i diameter samlet ved lodrette hjørnestolper. Bunden var ligeledes belagt med rundstokke, som lå ovenpå en ramme af træ. I midten havde stået en kraftig stolpe, som var gravet 80 cm ned i undergrunden (fig. 17). En C-14 datering af træværket tyder på, at den er anlagt efter 1630 (44).

En lidt mindre men ellers næsten identisk ulvefaldgrube har man afdækket i Askim syd for Oslo (45).

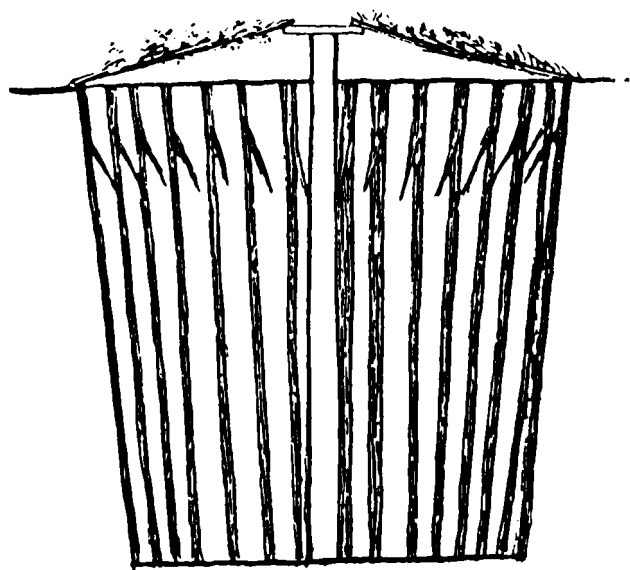
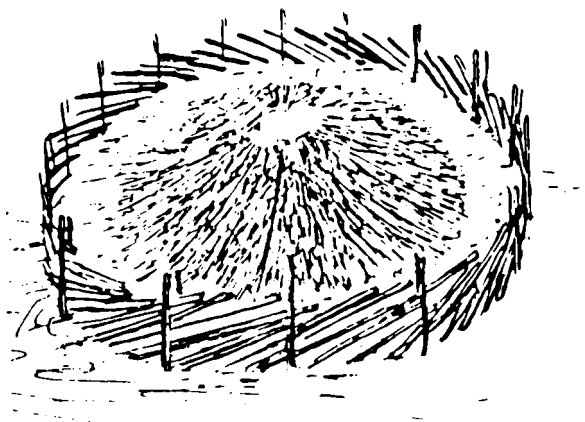

Fig. 18. Finsk ulvefaldgrube omgivet af gærde. Efter Schwindt 1905.

Herudover kendes fra Norge adskillige stensatte ulvefaldgruber af samme form og størrelse som de svenske (46).

Hovedparten af de norske ulvefaldgruber er efter alt at dømme gået af brug i løbet af 1700-tallet, men enkelte anvendes dog helt frem til midten af 1800-årene. Vurderet ud fra tingbogsoplysningerne har de været anvendt med begrænset effekt. Af i alt 1507 ulve fanget i Oppland og Buskerud i perioden 1733-1845, opgives blot to at være blevet taget i ulvegrave. Meget tyder dog på, at tingbøgerne ikke giver et helt dækkende billede af de faktiske forhold (47).

Afslutningsvis skal nævnes en finsk faldgrube af en udformning, som også kan have været kendt i de andre nordiske lande. Den er bemærkelsesværdig derved, at der omkring den cirkulære grube er rejst et gærde (48). For at nå lokkemaden måtte ulven foretage et spring over gærdet, og derved styrtede den hovedkuls i faldgruben (fig. 18). Princippet er det samme, som nævnt i indledningen i forbindelse med omtalen af de græske og romerske faldgruber. Og hermed er ringen så sluttet.

5. Konklusion

Faldgruber i almindelighed og svenske ulvefaldgruber i særdeleshed er flere gange behandlet af Sture Lagercrantz (49). Han opstiller et udviklingsforløb, hvor *koniske gruber* uden beklædning af siderne skulle være ældst. De afløses så af, hvad han betegner som *almindelige gruber* med træ- eller stenbeklædning. Disse fortrænges endelig af *midterstolpegruber*, som også har beklædning, men desuden, som navnet siger, er forsynet med en stolpe, som rager op i midten. Lagercrantz mener, at gruberne med midterstolpe er udviklet på grundlag af antikkens faldgruber, men at de først har fået deres endelige udformning i forbindelse med de

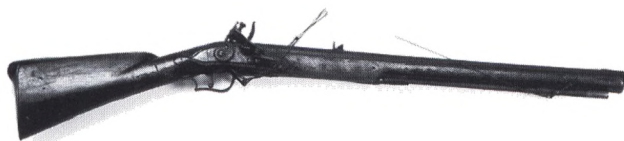
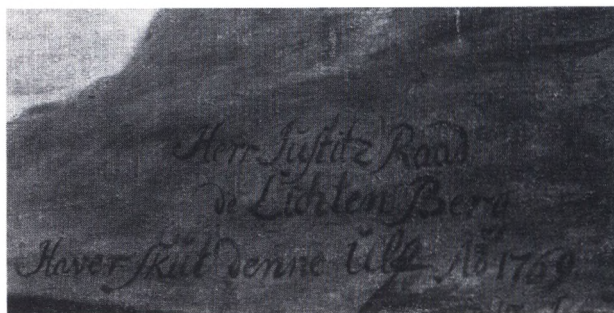

Fig. 19. Maleri af en af de sidste danske ulve skudt under en herskabsjagt ved herregården Bidstrup syd for Randers den 12. januar 1769. Billedet og geværet hænger stadig på Bidstrup. Foto: Poul Pedersen 1989.

middelalderlige centraleuropæiske herskabsjagter, og at de herfra er kommet til Sverige. Derefter har de så vundet indpas i den folkelige kultur og efterhånden fortrængt de almindelige gruber, som i lighed med de koniske skulle være udviklet lokalt.

Denne opdeling og et sådant udviklingsforløb skal dog nok tages med forbehold, da det alene er baseret på sekundære kilder i form af beskrivelser i litteraturen. Beskrivelserne er nemlig for de ældstes vedkommende meget uklare, mens de yngre lider af den svaghed, at de bygger på iagttagelser af enkelte, tilfældigt udvalgte anlæg, som forlængst er gået af brug og derfor henligger i mere eller mindre sammensunket tilstand.

Sammenholdes resultaterne af de arkæologiske undersøgelser med oplysninger i skriftlige kilder af mere primær karakter, har man et bedre grundlag for en vurdering af ulvefaldgrubernes konstruktion og datering.

De foreliggende undersøgelser viser, at man i den sydlige del af Skandinavien har anvendt såvel træ- som stenbyggede ulvefaldgruber. Fra Danmark kendes dog indtil videre kun træbyggede gruber. De er firkantede og med lodretstående rundstokke som vægbeklædning. De træbyggede norske faldgruber er ligeledes firkantede, men beklædningen består her af vandret tømmer. At dømme efter beskrivelser fra første halvdel af henholdsvis 1700- og 1800-tallet har man i Sverige muligvis anvendt faldgruber af træ i begge disse udformninger.

Set under et kan det fastslås, at de kendte faldgruber af træ har været anvendt fra 1600-tallet og indtil midten af 1800-årene. Om faldgruber af denne udformning har været anvendt længere tilbage i tiden forekommer sandsynligt, men indtil videre kan intet siges herom med sikkerhed.

De stenbyggede faldgruber, som fortrinsvis er af cir-

kulær form, har efter alt at dømme været anvendt sideløbende med de træbyggede. Deres talmæssige overvægt i Sverige og Norge skyldes sandsynligvis bevaringsmæssige forhold. Tidsmæssigt tilhører i hvert fald de svenske især periodens senere del, men de kan meget vel gå længere tilbage i tid.

Under alle omstændigheder kan brugen af ulvefaldgruber i Norden med sikkerhed føres tilbage til tidlig middelalder. Om den skal ses i nøje sammenhæng med de centraleuropæiske herskabsjagter forekommer imidlertid mindre sikkert alene af den grund, at denne form for jagt blev betragtet som et almueanliggende, som blev vurderet med ringagt i de toneangivende kredse. Hermed være dog ikke sagt, at beskrivelserne i datidens ret udbredte franske og tyske jagtlitteratur ikke efterhånden kan have haft indflydelse på den måde, hvorpå fangsten er foregået og faldgruberne er blevet udformet i Norden.

Noter

1. Tilander 1944a s. 80, Tilander 1944b s. 25.
2. Tilander 1944a s. 80.
3. Tilander 1944b s. 25.
4. Ahlefeldt-Laurvig-Bille & Gay 1944 s. 662.

5. Tilander 1944a s. 79f. Phébus 1971 s. 257f og 266f samt beskrivelsen i *Roman de Renart* kap. VIII, som er fra 1200-tallet, men går tilbage til 1000-tallet, jvf. Tilander 1944b s. 25.
6. Phébus 1971 s. 258 og 260.
7. Feyerabend 1582, Clamorgan 1569, Gruau 1613, Lagercrantz 1942 s. 142 og Gunda 1973 s. 358f.
8. Weismann 1933 s. 462.
9. Hald 1976 s. 71.
10. Weismann 1933 s. 464f.
11. Jessen 1958 s. 119.
12. Weismann 1933 s. 483f.
13. Weismann 1933 s. 474ff.
14. Weismann 1933 s. 467ff.
15. Tántzer 1682-89 bd. II s. 69 og 101f. Sven Aschberg takkes for hjælp med oversættelse af den ofte noget vanskelige tekst.
16. Weismann 1933 s. 473f.
17. Følgende beskrivelser i folkemindelitteraturen og i historisk-topografisk litteratur er af en sådan karakter, at de med stor sandsynlighed kan siges at relatere til ulvefaldgruber, der har eksisteret i virkeligheden:
Kristensen 1883:
nr. 316: Kjølske Krat, Hallund Sogn, Hjørring Amt.
Kristensen 1891-93:
nr. 322: Bagterp, Skt. Hans S., Hjørring A.
nr. 364: Krag Bakke, Vinkel S., Viborg A.
nr. 365: Vinding skov, Vinding S., Vejle A.
nr. 366: Sundevad, Sønderborg A.
nr. 367: Sejs, Linå S., Skanderborg A.
nr. 368: Vejrum, Viborg A. (?)
nr. 369: Øland, Ålborg A. (?)
nr. 371: Ulsted S., Ålborg A.
nr. 372: Ulvetved, Ålborg A.
nr. 373: Ulvhøj, Serritslev S., Hjørring A.
nr. 374: Vinten-Enner, Tamdrup S., Skanderborg A.
nr. 375: Alstrup by, Alstrup S., Ålborg A.
nr. 376: Ullits Holm, Ullits S., Ålborg A.
nr. 377: Ørum S., Viborg A.
Kristensen 1900:
nr. 1313: Hestbjerg skov, Ravnebjerg S., Odense A.
nr. 1318: Guldager S., Ribe A.
nr. 1342: Agersted, Voer S., Hjørring A.
nr. 1343: Skibsvad, Understed S., Hjørring A.
nr. 1344: V. Hassing S., Ålborg A.
nr. 1345: Ulsted by, Ulsted S., Ålborg A.
nr. 1346: Gl. Estrup, Fausing S., Randers A.
nr. 1347: Linderum, Ugilt S., Hjørring A.
nr. 1349: Understed S., Hjørring A.
nr. 1351: Søkbæk, Ullits S., Ålborg A.
nr. 1352: Genner, Ø. Løkum S., Åbenrå A.
nr. 1750: Dimen, Løjt S., Åbenrå A.
nr. 1752: Volsballig, Rinkenæs S., Åbenrå A.
Kristensen 1932:
nr. 152: Vinding Strand, Vinding S., Vejle A.
Husvennen 1875-77:
s. 30: Agersted skolelod, Voer S., Hjørring A.
Matthiessen 1959:
s. 64: Tykhøj krat, Gadbjerg S., Vejle A.
Danneskiold-Samsø 1954:
u. s.: Lundbjerg, Vinderslev S., Viborg A.
Nationalmuseets sognebeskrivelse:
u. nr.: Mammen S., Viborg A.
sb. 99: Fussingø, Ålum S. Viborg A. Dette anlæg er registreret som en faldgrube, men at dømme efter dets form og placering er der nok snarere tale om en iskælder i tilknytning til herregården.
18. Kristensen 1900 nr. 1350 s. 136.
19. Vandresagnet om spillemanden eller konen, der falder i ulvegraven kendes f.eks. fra Kristensen 1891-93 nr. 322, 366-68, 375-77 og Kristensen 1900 nr. 1349, 1351-52. Motivet kendes også fra Tyskland, jvf. Bartsch 1879 s. 449. Se desuden Tilander 1934 s. 387ff.
20. Laursen 1988 s. 99ff.
21. Gjerrild Sogn, Djurs Nørre Herred. Udgravningen, som var finansieret af Skov- og Naturstyrelsen, blev foretaget af Ebeltoft Museum ved forf. i samarbejde med Djurslands Museum (journal nr. DJM 2436). Skovriden A. Laustsen, Sostrup Skovdistrikt, takkes for stor imødekommenhed.
22. Relevante sager i grevskabet Skeels godsarkiv på Landsarkivet for Nørrejylland er blevet gennemgået af lic.phil. Jens Skriver med henblik på en nærmere datering af ulvegraven. Undersøgelsen gav dog intet resultat. Desværre har det ikke været muligt at gennemgå tingbøgerne for Djurs Nørre Herred og Skeel Birk. Jens Skriver takkes for råd og dåd.
23. Ahlefeldt-Laurvig-Bille & Gay 1944 s. 1342.
24. Rosmus Sogn, Djurs Sønder Herred. Udgravningen, som var finansieret af Skov- og Naturstyrelsen blev foretaget af Ebeltoft

- Museum ved forf. (journal nr. EBM 69). I beretning af 18.03.1991 er en beklagelig opmålingsfejl årsag til fejlagtige mål-angivelser. Godsadministrator H. Madsen, Rugård, takkes for stor imødekommenhed.
25. Den længste midterstolpe, som i lighed med resten af det bevarede træværk ikke var afbarket, var af elletræ. Midterstolpen umiddelbart nord herfor er bestemt til at være egetræ, som med relativt få årringe må have været hurtigvoksende. Vedbestemmelse af midterstolper venligst foretaget af konservator Lars Møller Andersen, Moesgård. Vedbestemmelse af rafter venligst foretaget af skovfoged Kim Egefjord.
 26. Dendrokronologisk vurdering foretaget af Carsten Sønderby, som takkes for råd og dåd.
 27. Relevante sager i Rugårds godsarkiv på Landsarkivet for Nørrejylland er blevet gennemgået af lic.phil. Jens Skriver med henblik på en nærmere datering af ulvegraven. Undersøgelsen gav dog intet resultat. Desværre har det ikke været muligt at gennemgå tingbøgerne for Djurs Sønder herred. Tingbogen for Rugård Birk er ikke bevaret for denne periode. Jens Skriver takkes for råd og dåd.
 28. Henningsen 1991.
 29. Ebeltoft tingbog 26/1-13/4 1685, afskrift i Ebeltoft byhistoriske Arkiv, Margrethe Lundbergs samling. Se desuden Albech & Rasmussen 1951 s. 221.
 30. Skalk 1965, nr. 4. Volsøe 1979 s. 446. Tegningerne i nævnte artikler er af en formodet ulvegrav fra den lille skov Høje Bøge under herregården Høgholm, Tirstrup Sogn, Djurs Sønder Herred. På Original I kort fra 1783 beliggende i Matrikelarkivet fører et forgrenet vejssystem op til og rundt om stedet. Den sten-satte skakt er i såvel form som dimensioner identisk med iskælderren på Katholm, og uden tvivl er der også i dette tilfælde tale om en iskælder.
 31. Lundbæk 1970 s. 5-20, 68-115. Højrup 1982, s. 22. For oplysninger vedrørende iskørsel på Katholm (hoveriforeninger 1792-1839, Katholm godsarkiv nr. 293-16) takkes Finn Rasch Pedersen, Ebeltoft byhistoriske Arkiv.
 32. Erslev 1871 s. 21f.
 33. Magnus 1925 18. bog, kap. 13 samt kap. 9 jvf. Lagercrantz 1933 s. 67f.
 34. Salomonsson 1955 s. 84. Erixon 1935 s. 385ff.
 35. Erixon 1935 s. 388f. En ældre lidt mindre detaljeret beskrivelse kendes fra 1729, jvf. Broman 1912-54 s. 244. Se desuden Hillerström 1750 s. 33 Og 40ff.
 36. Leijonflycht 1826 s. 3ff. Greiff 1828 s. 40ff. Tidskrift för Jägare och Naturforskare 1833 s. 524ff.
 37. Larsson 1982 s. 48ff.
 38. Salomonsson 1955 s. 82ff.
 39. Larsson 1982 s. 48ff.
 40. Larsson 1982 s. 52. Erixon 1935 s. 390.
 41. Lagabøter 1915 kap. 63 s. 158.
 42. Pontoppidan 1752-53, bd. 2, s. 32. Se desuden Ribsskog 1953 s. 18ff.
 43. Lagercrantz 1933 s. 82ff. Tilander 1944a s. 82. Clamorgan 1569 s. 22.
 44. Wallhovd 1982-84 s. 264ff.
 45. Opsal 1963-64 s. 76ff.
 46. Mørkvæd 1960 s. 69. Brekken 1967 s. 121ff. Barth 1987-89 s. 333ff.
 47. Wallhovd 1982-84 s. 277.
 48. Lagercrantz 1933 s. 70f. Schwindt 1905 s. 13. Med det omgivende gærde afskærmes gruben samtidig for husdyr og mennesker. De øvrige af Schwindt omtalte faldgruber er ikke behandlet her, da de er mangelfuldt dokumenterede.
 49. Lagercrantz 1933 s. 67ff., 1938 s. 14ff, 78ff og 1944 s. 140ff.
- * Skov- og Naturstyrelsen og Dronning Margrethe II's Arkæologiske Fond takkes for manuskriptstøtte. Jette Baagøe, Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum, Gustav Henningsen, Dansk Folke-mindesamling, Birger Jensen, Naturhistorisk Museum og Kim Aaris-Sørensen, Zoologisk Museum takkes for faglig opbakning.

Litteratur

- Ahlefeldt-Laurvig-Bille, G. & V. Gay: Dansk Jagtleksikon. 1944.
- Albech, G. & P. Rasmussen: Ebeltoft Købstads Historie. 1951.
- Barth, S. & E.: Fangsthistoriske rapporter. I: Årbok for Norsk Skog-bruksmuseum 1987-89.
- Bartsch, Karl: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg. Wien 1879.
- Bise, Gabriel: Medieval Hunting Scenes. Illuminated Manuscripts ("The Hunting Book" by Gaston Phæbus). Fribourg – Genève 1978.
- Brekken, Jakob: Ulvestugur og ulvegardar i Vågå. I: Årbok for Gud-brandsdalen 1967.
- Broman, O.J.: Glysisvallur, Del III. Uppsala 1912-54.

- Brøndegaard, V.J.: Folk og fauna. 1986.
- Clamorgan, Iean de: La Chasse du Loup. 1569.
- Danneskiold-Samsøe, Chr.: Den storslåede Udsigt fra det midtjydske Højdedrag Lundberg. Jyllands Posten 12.2.1954.
- Erixon, Sigurd: Skultuna Bruks Historia, Del II. Stockholm 1935.
- v. Greiff, J.L.: Anteckningar angående Jagt och Djurfångst i Sverige. 1828.
- Gruau, Louys: Nouvelle Invention de Chasse pour prendre et oster les Loups de la France. Paris 1613. 2. udg. v. H. Martin-Dairvault. Paris 1888.
- Gunda, Béla: Trapping and hunting among the Hungarian People. I: Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 22, 1973.
- Erslev, Ed.: Om de glubende Dyrs Undergang i Nørrejylland. 1871.
- Feyerabendt, Johan: Neuw Jagd und Weydwerck Buch. Frankfurt 1582.
- Hald, Kristian: Stednavne og kulturhistorie. 1976.
- Henningsen, Gustav: Heksejægeren på Rugård. 1991.
- Hillerström, Anders: Biörn- och Vargfänge. Upsala 1750.
- Husvennen 1875-77.
- Højrup, Ole: Tjenerskabet. Herregårdsliv, bd VI, 1982.
- Jessen, Hans: Jagdgeschichte Schleswig-Holsteins. Rendsburg 1958.
- Kolb, P.: Beschreibung des Vorgebürges der Guten Hoffnung und derer derauf wohnenden Hottentotten. Frankfurt am Main 1745.
- Kristensen, Evald Tang: Jydske Folkeminder, bd. 6. 1883.
- Kristensen, Evald Tang: Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv. 1.-4. afd. 1891-93.
- Kristensen, Evald Tang: Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv. Tillægsbind I. 1900.
- Kristensen, Evald Tang: Danske Sagn. Ny Række, bd. IV. 1932.
- Lagabøter, Magnus: Magnus Lagabøters Landslov. Kristiania 1915.
- Lagercrantz, S.: Fallengropar hos den svenska allmogen. I: Ymer 1933.
- Lagercrantz, S.: Beiträge zur Kulturgeschichte der afrikanischen Jagdfallen. Stockholm 1938.
- Lagercrantz, S.: Zur Kulturgeschichte des schwedischen Gruben- und Zäunefanges. I: Zeitschrift für Ethnologie. Berlin 1944.
- Larsson, Lars J.: Varg och vargfångst i Småland. I: Jakt och fångst i Småland. Kronobergsboken 1982.
- Laursen, Jesper: Fortidens spor i Djurslands skove. I: Fortidsminder og kulturhistorie, Antikvariske studier 9, 1988.
- Laursen, Jesper: Ulvetider. Skalk, nr. 1, 1989.
- Laursen, Jesper: Ulvegrave og ulvejagt. I: Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum 1942-1992.
- Leijonflycht, A.A.: Afhandling om Sättet at med Gropar och Saxar fånga Rofdjur. Stockholm 1826.
- Lorenzen, Poul: Vildt og vildtdyr i dansk folketro. 1948.
- Lundbæk, Morten: Ishuse. Upubliceret stencileret speciale. Institut for Europæisk Folkelivsforskning. 1970.
- Lönnberg, Einar: Bidrag til Vargens Historia i Sverige. Stockholm 1934.
- Matthiessen, Hugo: Hærvejen. 1959.
- Magnus, Olaus: Historia om de nordiska Folken. IV Delen. Uppsala/Stockholm 1925.
- Mørkved, Karl L.: Fangstgraver i Nord-Trøndelag. I: Det kongelige norske Videnskabers Selskab, Museet, Årbok 1960.
- Opsal, Arnt: Streiftog i det gamle Smaalene. I: Årbok for Norsk Skogbruksmuseum 1963-64.
- Phébus, Gaston: Livre de Chasse. Udg. af G. Tilander. Karlshamn 1971.
- Pontoppidan, Erik: Norges Naturlige Historie, Anden Deel. København 1753.
- Ribsskog, Øyvind: Rovdyrjegere på Romerike. Lilleström 1953.
- Roman de Renart, Le. Udg. af Ernest Martin. Paris 1885.
- Salomonsson, Bengt: Om vargjagt och vargfångst i Skåne. I: Skånes Hembygds Förbunds Årbok. 1955.
- Schwindt, Th.: Finsk etnografisk atlas, I. Jagt och fiske. Helsingfors 1905.
- Skalk nr. 4, 1965.
- Tidskrift för Jägare och Naturforskare. Nr. 4-5, 1833.
- Tilander, G.: Prästen som föll i varggropen eller Den som grävör en grop för andra faller själv däri. I: Studia Germanica tillägnade Ernst Albin Kock. Lund 1934.
- Tilander, G.: Nyare svensk jakthistorisk litteratur. I: Namn och bygd 32:2, 1944a.
- Tilander, G.: Jakt och djurfångst i Afrika. I: Saga och Sed 1944b.
- Täntzer, Johann: Der Dianen hohe und niedere Jagdgeheimnusz. 1682-89.
- Volsøe, Helge: Dyrenes udbredelse. I: Nørrevang, A. & J. Lundø (red.): Danmarks Natur, bd. 2, 1979.
- Walhovd, Unni Blegen: Ulvestua på Isi i Bærum. I: Årbok for Norsk Skogbruksmuseum, 10, 1982-84.
- Weismann, Carl: Vildtets og jagtens historie i Danmark. 1931.